

ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ

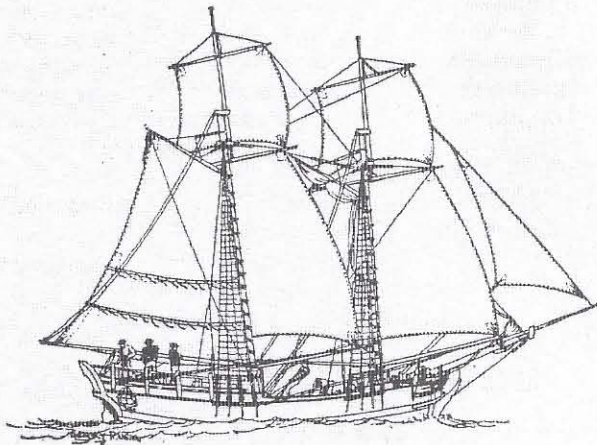
Ταξιδιωτικοί 'Οδηγοί

ΤΟΥ κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
'Επ. Καθηγητού του Πανεπιστημίου 'Αθηνών

Για νέες αναχωρήσεις

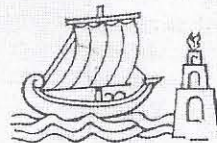
Στό τέλος του καλοκαιριού, στο πέρας της περιόδου των διακοπών, είναι πρόκληση να μιλάς για ταξίδια και να προτείνεις ταξιδιωτικούς οδηγούς. Οι περισσότεροι μάλιστα που έχουμε τακτοποιήσει τις αποσκευές μας κι έχουμε κάπως ήσυχάσει από τις αγωνίες και τις δυσκολίες των μετακινήσεων. Σ' αυτόν, λοιπόν, τον έφησυχασμό μας ρίχνει κάποιος την ιδέα ενός καινούριου ταξιδιού, σά να μη «τελειώσαν τα ταξίδια», και μεις, σάν τις ψυχές των συντρόφων του Μυθιστορήματος του Γ. Σεφέρη, να γίνουμε

*«Ένα με τα κουπιά και τους σκαρμούς
με το σοβαρό πρόσωπο της πλώρης
με τ' αλάκι του τιμονιού
με το νερό που έσπαζε τη μορφή τους»¹.*

Στην πραγματικότητα, όμως, τα ταξίδια μας δεν τελειώσαν. 'Εμείς δεν δέγουμε τα καράβια μας όπως οι παλιοί ναυτικοί την ημέρα του Σταυρού². Με την αρχή του Σεπτεμβρίου έχουμε την αρχή της 'Ινδίκτου, ήτοι του νέου έτους του εκκλησιαστικού και σαλπάρουμε με το καλοτάξιδο σκαρί της 'Εκκλησίας — ή 'Εκκλησία όχι βέβαια χωρίς λόγο συμβολίζεται ως εύπλους

και «γοητή ναύς» — για μακρινά αλλά και πιο κοντινά ταξίδια. 'Ο ναύλος μας ισχύει για έναν ακριβώς χρόνο, όσο διαρκεί και το ταξίδι, με δικαίωμα ασφαλώς ανανέωσης, αν ο Κυβερνήτης του πλοίου το επιτρέψει³.

'Η 'Εκκλησία μας κηρύσσει την έναρξη μιας καινούριας χρονιάς, ανοιχτής κι αυτής στις εύλογίες του Θεού όπως και οι προηγούμενες. Στη διάρκεια ενός χρόνου διαγράφονται πολλές δυνατότητες πορείας. Οι άνθρωποι θά εξακολουθήσουν να πορεύονται στη ζωή τους⁴ να χαράσσουν ένα οδοιπορικό με μικρότερους ή μεγαλύτερους σταθμούς, με μικρότερες ή μεγαλύτερες περιόδους εργασίας, με μικρότερες ή μεγαλύτερες περιόδους ανάπαυλας και γιορτών. 'Ο χρόνος θά σηματοδεύεται από δευτερόλεπτα, λεπτά, ώρες, μέρες, εβδομάδες, μήνες, έποχές.

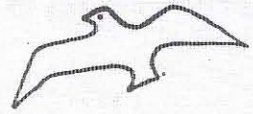
'Ο άνθρωπος ζώντας όλες αυτές τις έποχές καταλήγει να γίνεται «άνθρωπος για όλες τις έποχές», καλείται να τις βιώσει, να τις δουλέψει, να τις προσευχηθεί. 'Ο χρόνος καλείται έπομένως να γίνει «καιρός» κι ο άνθρωπος ν' αναγνωρίσει τα σημεία των καιρών σάν ευκαιρία για τη σωτηρία του. Οι λαογραφικοί κύκλοι του ελληνικού ένιαυτου μπλέκουν με τους έργο-λογικούς λειτουργικούς κύκλους του εκκλησιαστικού έτους.

'Η ψυχή αναζητά σηματορὸ καὶ κήρυκα

'Εδώ, όμως είναι που χρειαζόμαστε ικανούς έρμηνευτές, που θά έχουν την δυνατότητα να διακρίνουν τα σημάδια και να μās τα εξηγήσουν ώστε κι έμεις με τη σειρά μας να επιτελέσουμε την ίδια «έρμηνευτική» λειτουργία.

'Η αναγνώριση βέβαια αυτή δεν γίνεται με τρόπο

σ ἐ δρόμους ποιμαντικής διακονίας

αυτόματο και αὐθόρμητα. Ποιός θά μπορούσε νά υποστηρίξει πῶς γνωρίζει ἄλ' αὐτὰ τὰ μικρὰ και μεγάλα μυστικά πού συμβαίνουν μέσα στό χρόνο; Κι ὅσα συμβαίνουν μέσα σ' ἕνα χρόνο δέν τὰ φέρνει ἡ ὥρα. «Καιρός παντὶ πράγματι». Τὰ συμβαίνοντα και τὰ δρώμενα τοῦ ἐνιαυτοῦ λαμβάνουν χώρα «ἐν τόπῳ και καιρῷ». Εἶναι χρήσιμο νά τὰ γνωρίζουμε και μάλιστα σέ δάθος, γιά νά δοῦμε πῶς μπορούν νά δέσουν μέ τήν καθημερινή μας ζωή. Ἐδῶ μᾶς εἶναι πράγματι ἀπαραίτητη πολλή γνώση, πολλή σύνεση και φρόνηση γιά νά δέσουν οἱ «κύκλοι» πού γράφονται παράλληλα, ἐπάλλληλα, ὑπάλλληλα — σέ συνδυασμούς μέ ὅλες τίς δυνατές «προθέσεις» — και νά μὴ «ταραχθοῦν».

Ὁ Καθηγητής και Πρόεδρος τῆς «Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας» Δημήτριος Σ. Λουκάτος, στό προλόγισμα τοῦ τελευταίου του βιβλίου, «Συμπληρωματικά τοῦ Χειμῶνα και τῆς Ἀνοιξῆς», ἀποδίδει πολύ ἐπιτυχημένα τήν ἀρθρωση αὐτῶν τῶν κύκλων ὅταν γράφει (σ. 13):

«Οἱ ἑορτασμοὶ τῶν ἡμερῶν και τῶν ἀγίων τῆς Ὁρθοδοξίας μας (ὅπως συνέβαινε και μέ τίς γιορτές τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας), ἦταν γιά τοὺς πατέρες μας γεφύρια αἰσιόδοξης πορείας ἀπὸ τῆ μιᾶ ἐποχῆ ἢ παραγωγικῆ περίοδο στήν ἄλλη, πολύ στερεότερα ἀπὸ τοὺς περιστατικούς και παραγγεγμένους σήμερα (τουριστικά ἢ πολιτικά) ἑορτασμούς, πού μένουν πρόσκαιροι και θεαματικοί, χωρίς «μέθεξη» και ὀργανικὴ παράδοση».

Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, παρ' ὅλη τὴ διάθεση πού ἔχει ν' ἀποτινάξει τὰ δεσμά του μέ τὴν Παράδοση, εἶναι φορὸς πού ἀντικρύζοντας τὸν κόσμο κλαίει γοερά κι ἡ ψυχὴ του ζητᾶ μέ ἀγωνία Σηματαῖο καὶ Κήρυκα⁴ γιά νά τοῦ ξεδιαλύνει ἄλ' αὐτὰ τὰ μυστήρια πού τὸν περιβάλλουν και τὰ ἐρωτήματα πού τὸν βασανίζουν.

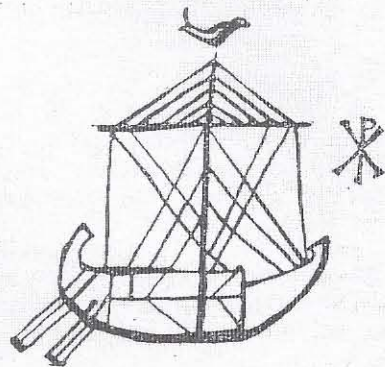
Ἐρωτήματα ὅπως τὰ ἀκόλουθα: Ποιός εἶναι, πῶς στέκει μέσα στὸν σημερινὸ κόσμο, ποιὰ μπορεῖ νά εἶναι ἡ σχέση του μέ τὴ «μέσα - Ἑλλάδα»⁵, μέ τὴν Ἑλλάδα πού ὅπου και νά ταξιδέψει τὸν πληγώνει, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ποιητῆ⁶.

Ἐμεῖς ὅμως δέν βαρεθήκαμε νά περιμένουμε τὰ καράβια πού «δέν μπορούν νά κινήσουν». Ἦδη ἔχουμε ξεκινήσει. Πέρασε ἡδὴ και ἡ ἡμέρα τοῦ Σταυροῦ. Ὑψώθηκε ὁ Σταυρὸς ὡς ἱστός στο πλοῖο τῆς Ἐκκλησίας⁷ τὸ «εὖρος και τὸ μήκος του, οὐρανοῦ ἰσοστάσιον»⁷.

Ποιὸς τόπους, ποιὰ καινούρια πρόσωπα θά γνωρίσουμε; Πῶς θά ἀντιμετωπίσουμε τοὺς Λαιστρυγόνες και τοὺς Κύκλωπες; Ἐκείνους πού θά συναγῆσουμε ἀπὸ ἔξω και τοὺς ἄλλους πού κουβαλοῦμε μέσ στήν ψυχὴ μας;

(Συνεχίζεται)

Ἀσφαλὴς πλοῦς ἐν Χριστῷ.

1. Π ο ι ἡ μ α τ α, Δ' Ἀργοναυτῆς, Ἀθήνα, «Ἰκαρος», 31962, σ. 53. Γιά τὴν εἰκονογράφηση τοῦ παρόντος ἀρθρου ἐπιλέξαμε ἀντικείμενα τοῦ θαλασσοποῦ βίου, ὅπως φάρια, ἰδιαιτέρως τὸ δελφίνι, πλοῖα, φάρους, ἀγκυρῆς, τὰ ὅποια ἢ χριστιανικὴ παράδοση ἀνύψωσε σέ σύμβολα ἐλπίδας τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. Προέρχονται μέ τὴ σειρά ἀπὸ: α) ἕνα φυλλάδιο τοῦ «Ἑλληνικοῦ Συλλεκτικοῦ Κύκλου», β) τὸ βιβλίο τοῦ Walter Käch, *Bilzeichen der Katakomben* (Symbolik der Bildzeichen), Olten, Walter Verlag, 1965 και γ) τὸ βιβλίο τοῦ Edward Syndicus, *La Primitiva arte cristiana*, Roma, Herder, 1962, σ. 41.

2. Ἡ ἡμέρα αὐτὴ ἦταν ὄρθροιο γιά νά γυρίσουν στὰ λιμάνια τους νά ξεχειμωνιάσουν: «Τοῦ Σταυροῦ (τῶν Φώτων) ἀρμένιζε, τοῦ Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου) δέσε». Βλ. Δ. Λουκάτου, *Τὰ φθινοπωρινά*, σ. 44.

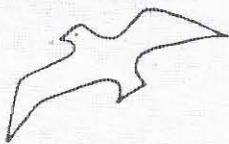
3. Βλ. χαρακτηριστικὸ σχέδιο ἐπιγραφόμενο «ἡ ναὺς τῆς Ἐκκλησίας» φιλοτεχνημένο ἀπὸ τὸν ζωγράφο Ράλλη Κοφίδη στήν ἔναντι τῆς σελίδος τίτλου σελίδα τοῦ Π η δ α λ ί ο υ, Ἐκδ. «Ἀστὴρ», Ἀθήναι 1970 μέ τὸ ἐπεξηγηματικὸ κείμενο τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου πού τὸ συνοδεύει: «Διὰ τῆς νῆος ταύτης εἰκονίζεται ἡ καθολικὴ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία...» κ.λπ.

4. Ὁδυσσεὺς Ἐλύτη, *Τὸ ἀξιότιμον ἔσστι*, Ἡ Γένεσις, Ἀθήνα, «Ἰκαρος», 21961, σ. 13.

5. Ἐννοια πού ἀνάπτυξε ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος σέ ἀρθρο του στο περ. «Ἐποχές» τεῦχος 48, Ἀπρίλιος 1967, σ. 311-320: «Ὁ Σωκράτης Β. Κουγέας και ἡ μέσα - Ἑλλάδα».

6. Γ. Σεφέρη, *Π ο ι ἡ μ α τ α*, Μέ τὸν τρόπον τοῦ Γ.Σ., σ. 107-109. Ὁ ἐπόμενος στίχος προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο ποίημα.

7. Τρίτο (γ') στιχερὸ προσόμοιο τῶν Αἰώνων τοῦ Ὁρθοτῆς τῆς ἑορτῆς.

ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΕΙΣ

Ταξιδιωτικοί 'Οδηγοί*

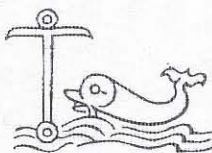
ΤΟΥ κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
'Επ. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Σηματολογία

Τὰ Μηναῖα

'Αρχίζουμε νὰ φυλλομετρήσουμε τὸ χρόνο πὺν περνάει καὶ διαβάζεται σὰ βιβλίο πολυκαιρινό. Ἀναζητᾶμε χρήσιμους ταξιδιωτικούς ὁδηγούς νὰ τοὺς φυλλομετρήσουμε κι αὐτούς. Μπροστὰ μας στέκει μιὰ δωδεκάτομη ταξιδιωτικὴ ἐγκυκλοπαίδεια. Ἐνας τόμος γιὰ κάθε μῆνα. Περιέχει τὰ τακτικὰ δρομολόγια μὲ τὸ πρόγραμμα προσαρμοσμένο ἀνάλογα μὲ τις ἐποχές.

Ἄλλοι ἀντιληφθήκαμε ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ «Μηναῖα» μὲ τις καθημερινὲς γιορτὲς τῶν ἁγίων καὶ τις ἀκολουθίες στὴ μνήμη τους. Ἀποτελοῦν δρόσημα καὶ ὁδοδείχτες. Ἐκεῖ ἀναγνωρίζουμε πρότυπα γιὰ τὴ ζωὴ μας, πολυεδρικὰ κάτοπτρα τὰ ὁποῖα ἀντανάκλουν στοὺς ποικίλους ἰριδισμούς τους τις ἀρετὲς τῶν ἁγίων, πὺν καταναγάζονται ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ. Τὸ συναξάρι πὺν περιέχεται ἐκεῖ μέσα εἶναι τὸ δικὸν τους «ὁδοπορικόν». Μελετώντας αὐτὰ τὰ βιβλία ταξιδεύουμε μὲ τοὺς ρυθμούς καὶ τὴν ἀναπνοὴ τῶν ἐορτολογικῶν κύκλων.

Τὸ πλοῖο μας ὅμως ἐνεργεῖ ἐκτακτὰ καὶ εἰδικὰ δρομολόγια. Μὲ τὴν ἀνοιξὴ ἀνοιγόμαστε πῶν πολὺ στὸ πέλαγος. Οἱ ὁδηγίες γιὰ τις πρωτότυπες αὐτὲς πνευματικὲς «κρουαζιέρες» περιλαμβάνονται σὲ δυὸ ἀκόμα ταξιδιωτικούς ὁδηγούς, τὴ «Μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ» καὶ τὸ «Πεντηκοστάριον». Σιγὰ σιγὰ συνη-

θίζουμε αὐτὸ τὸ διάβασμα· μελετώντας χαράσσουμε ἀσφαλέστερους πλῆες καὶ ἀποικρυπτογραφοῦμε τὰ δύσκολα σημάδια τοῦ «σηματολογίου» μας⁸.

Στὰ χέρια μας ὅμως παίρνουμε καὶ εἰδικότερα βιβλία, εἰσαγωγικὰ καὶ κατατοπιστικὰ πὺν μᾶς βοηθοῦν νὰ ἐμβαθύνουμε στὰ δρομολόγια, ὥστε μὲ λόγο καὶ γνώση νὰ μποροῦμε νὰ μετέχουμε στοὺς ἐορτολογικὸς κύκλους τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας λατρείας. Γιὰ νὰ μετέχουμε ἐνσυνείδητα καὶ νὰ μὴ κινδυνεύουν οἱ λειτουργικοὶ τύποι ν' ἀπονεκρωθοῦν καὶ μεῖς οἱ πιστοὶ νὰ λατρεύουμε «ἀλόγως» ἢ νὰ τοὺς ἀπορρίπτουμε ὡς γράμμα κενὸ περιεχομένου.

Ἡ λογικὴ λατρεία

Ὡς πολὺ χρήσιμο καὶ διαφωτιστικὸν γι' αὐτὴ τὴν ἀπαραίτητη «λειτουργικὴ κατῆχηση» στὴν ἐποχὴ μας, συνιστοῦμε ἀνεπιφύλακτα τὸ βιβλίο τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἰωάννου Μ. Φουντούλη, «Λογικὴ Λατρεία», πὺν σὲ δευτέρῃ ἐκδοσῇ κυκλοφόρησε τὸ 1984, μὲ ἀριθμὸ 5, στὴν ὁμώνυμη σειρά τῶν Ἐκδόσεων τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας, 390 σ.

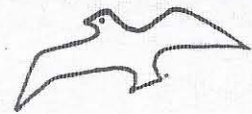
Τὸ βιβλίο διατηρεῖ τὴ δροσερότητα τοῦ προφορικοῦ λόγου τῶν πενήντα ραδιοφωνικῶν ἐκπομπῶν πὺν μεταδόθηκαν ἀπὸ τὸν Ραδιοφωνικὸν Σταθμὸν Μακεδονίας, ἀπὸ τὸν Φεβρουάριον 1970 μέχρι τὸν Ἰανουάριον 1971. Ἀναπτύσσονται ἐορτολογικὰ κατ' ἀρχὴν θέματα πὺν ἀναφέρονται στὶς ἐορτὲς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους καὶ στὶς ἀκολουθίες τῆς νυχθημέρου προσευχῆς τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ θεωροῦμε πολύτιμον ἀπόκτημα γιὰ κάθε «Ποιμαντικὴ Βιβλιοθήκη» καὶ ἐκλεκτὸ βοήθημα γιὰ κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς.

Λαογραφία - Παράδοση

Ἐξαιρετικὸν «σηματολόγιον» πλεῖσεως στὸν λαογραφικὸν κύκλον τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐνιαυτοῦ ἀποτελοῦν

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σ. 249 τοῦ ὑπ' ἀρ. 19 τεύχους.

ο ε δρόμους ποιμαντικής διακονίας

και τα πέντε «εποχικά» βιβλία της σειράς «Λαογραφία—Παράδοση», στις Έκδόσεις Φιλιππότη, του Καθηγητού Δ. Σ. Λουκάτου:

1. «Χριστουγεννιάτικα και τῶν γιορτῶν».
2. «Πασχαλινά και τῆς Ἀνοιξης».
3. «Τὰ καλοκαιρινά».
4. «Τὰ φθινοπωρινά».
5. «Συμπληρωματικά τοῦ Χειμῶνα και τῆς Ἀνοιξης».

Οἱ τόμοι ἐκδόθηκαν στήν Ἀθήνα τὸ 1979, 1980, 1981, 1982, 1985 και περιέχουν 188, 174, 176, 206 και 188 σελίδες ἀντιστοίχως. Ἀναμένεται τὸ «Ἐυρετήριο» ποὺ θὰ συνταχθεῖ ἀπὸ εἰδικὸ συνεργεῖο και θὰ κυκλοφορήσει ὡς ἕκτο αὐτοτελὲς τεῦχος.

Στόχος τῶν βιβλίων αὐτῶν εἶναι μία στοχαστικὴ ἐνημέρωση και παρουσίαση τῶν παραδοσιακῶν ἐθιμῶν μας ἔτσι ὅπως τὰ ἔζησαν και τὰ χάρηκαν οἱ πατέρες μας καθὼς ἐκτυλίσσονταν στή φορὰ τοῦ χρόνου και δένονταν μὲ τίς μικρολεπτομέρειες και τὰ μεγάλα γεγονότα τοῦ ἀνθρώπινου βίου⁹.

Ἐφιστοῦμε τὴν προσοχὴ τῶν ἀναγνωστῶν μας στὸν λεπτὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ συγγραφέας προσεγγίζει τὴν ἐνότητα τοῦ θρησκευτικοῦ μὲ τὸ λαϊκὸ στοιχεῖο ἔτσι ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν παλιότερων ἐθιμῶν τοῦ τόπου μας.

Νομίζω ὅτι οἱ ἱερεῖς μας θὰ πρόσφεραν μιὰ πολύτιμη ὑπηρεσία τόσο στὸν ἑαυτό τους ὅσο και στοὺς ἄλλους, ἀν μελετοῦσαν τὰ βιβλία ποὺ παραθέσαμε. Στοιχειοθετοῦν τὴ βάση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκείνης περιοχῆς ποὺ προτείνουμε νὰ ἀποκληθεῖ «Ποιμαντικὴ Λαογραφία». Ἡ ἰδιότυπη αὐτὴ Λαογραφία θὰ εἶχε ὡς σκοπὸ της νὰ παράσχει πολύτιμη βοήθεια στὴ διαποίμανση τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἀξιοποίηση ὅλων ἐκείνων τῶν στοιχείων ποὺ συνιστοῦν τὴν αὐθεντικὴ ταυτότητα τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἡ Ἐκκλησία μας, ὅπως εἶναι γνωστὸ, προσπάθησε νὰ συνδέσει τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, τίς ἐπιθυμίες τῶν λαῶν μὲ τὴ λατρεία της και τὴ λυτρωτικὴ της διδασκαλία, ἐπιχειρώντας μὲ τὴν ποιμαντικὴ της πράξη νὰ μεταμορφώσει ὅλα αὐτὰ ἀπὸ κτίση σὲ «καινὴ κτίση».

Χωρὶς νὰ ἐξαντλοῦμε οὔτε θεματικὰ οὔτε βι-

βλιογραφικὰ τὸ σπουδαῖο αὐτὸ ζήτημα ποὺ μόνον ἀκροθιγῶς και ἀγγίξαμε, προσπαθήσαμε νὰ τονίσουμε τὴν ἀξία ποὺ παίρνει ὁ χρόνος μέσα στὴν ὀρθόδοξὴ παράδοση και λατρεία ὡς καιρὸς εὐθετος εἰς σωτηρίαν, ἰδιαίτερα ὅπως αὐτὸς ἐμφανίζεται στὸ κύλισμα τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ἔτους.

Ἡ ἀρχὴ του μὲ τὴν ἐναρξὴ τοῦ Σεπτεμβρίου μᾶς θύμισε τὸ μεγάλο αὐτὸ ταξίδι μέσα στὸ χρόνο, γιὰ τὸ ὁποῖο εὐχόμεστε ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ψυχῆς μας νὰ εἶναι «ῥαφαῖο». Τὸ ἡμερολόγιο καταστρώματος ποὺ θὰ τηρήσουμε κατὰ τὴ διάρκειά του θὰ μᾶς βοηθήσει ἀσφαλῶς στὸ τέλος του νὰ καταλάβουμε «τὶ σημαίνουν» αὐτὰ τὰ ταξίδια. Τὸ «καθ' ὁδόν», ἡ δυναμικὴ ἀντίληψη και βίωση τῶν ἐπὶ μέρους στιγμῶν, ἐμπεριέχει τὴν νοσηματοδότηση τοῦ τέρατος, ποὺ εἶναι πάλι μιὰ καινούρια ἀρχὴ και ἀφετηρία νέου ἀπόπλου¹⁰.

8. Τὸ «σηματολόγιο», στήν κύρια ἔννοια τῆς λέξεως, εἶναι διβλίο γραμμμένο ἐν εἴδει κώδικος και περιέχει τὰ σήματα τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ μὲ τὴν ἀντίστοιχὴ σημασία τους. Τέτοια σχηματολόγια ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Ἀγῶνα θαυμάσαμε πρόσφατα στήν Ἐκθεσὴ «Ἑλλάδα και Θάλασσα» ποὺ ἔγινε στὸν Πειραιᾶ. Προέρχονταν ἀπὸ τὸ Μουσεῖο Μπενάκη (ἀντικείμενα ὑπ' ἀριθ. 22077 και 22078) και τὸ Ἐθνικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο (ὑπ' ἀριθ. 2188). Ἡ χρῆση τοῦ ὄρου ἀπὸ ἐμᾶς γίνεται σὲ μεταφορικὴ ἔννοια.

9. Μιὰ «χειραγωγία τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ» στὰ κεφάλαια τῆς λαογραφικῆς ἱστορίας και ἔρευνας, μιὰ κατατόπιση στὰ ἐνδιαφέροντα ποὺ παρουσιάζει ἡ ἐλληνικὴ λαϊκὴ ζωὴ και στὰ ὅσα ἀξίζει νὰ προσέχουμε και ν' ἀξιοποιοῦμε, ἀποτελεῖ ἡ *Εἰσαγωγὴ ἐπὶ τῆν ἐλληνικὴν λαογραφίαν* τοῦ Δ. Σ. Λουκάτου, ποὺ τυπώθηκε σὲ δευτέρῃ ἐκδοσὴ ἀπὸ τὸ Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης στήν Ἀθήνα τὸ 1978, 354 σ.

10. Ἦν' αὐτὴν τὴν ἔννοια ἀξίζει νὰ μελετηθεῖ τὸ ποίημα τοῦ Κ. Π. Καβάφη, Ἰθάκη. Βλ. τὴν ἐκδοσὴ τῶν *Ποιημάτων* του (1896 - 1933), μὲ σχέδια τοῦ ζωγράφου Κ. Χατζηκυριάκου - Γρίκα, ἀπὸ τὴν Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία «Ἰκαρος» τὸ 1966, σ. 44-46.